

Hozzászólás Csikós Gábor – Ö. Kovács József: Elbeszélés és történeti magyarázat – „Magyar agrárcsoda” és a források vétőjoga című könyvismertetéséhez ^[1]

Vannak, akik a magyarországi termelőszövetkezetekben csak a jót, és vannak, akik csak a rosszat látják. A rendszerváltás után született narratívákat egyértelműen az utóbbi megítélés uralja. Egy tsz történeti konferencián fültnője voltam annak, amikor az MTA Történettudományi Intézetének a főigazgatója azt a kijelentést tette, hogy a tsz-szervezés volt Magyarország 20. századi történetének letragikusabb eseménye. Ha ez igaz lenne, akkor mit mondunk az I. és II. világháborúról, a forradalmakról és az azokat követő megtorlásokról, az emberek százezreit nyomorba taszító nagy gazdasági világválságról, a holokausztról, az országot megszálló hadseregek civil lakossággal szembeni atrocitásairól, a nagy tömegeket lakóhelyükről erőszakkal, véglegesen kimozdító ki- és betelepítésekről, a személyi kultuszról és az 1956 utáni tömeges megtorlásról?

Csikós Gábor és Ö. Kovács József Varga Zsuzsanna legújabb könyve kapcsán elcsodálkozok azon, hogy még ma is vannak olyan jelenkortörténettel foglalkozó kutatók, akik a szükségszerűség elkerülhetetlen parancsából kiindulva a rendszerváltás előtti társadalmi változások egy részét – horribile dictu a kényszerkollektivizálás következményeit is – „sikeresnek” ítélik. Ezzel kapcsolatban kénytelen vagyok egy megkérdőjelezhetetlen szaktekintélyt, a jelenkor történetét *alakító* neves közgazdászt, Kopátsy Sándort idézni, aki „Az elfelejtett falu. Magyarországért most!” című munkájában a következőket írja: a parasztokat „súlyos lelki traumaként érte az erőszakos, barbár kollektivizálás, de az végső soron számukra a korábrinál sokkal nyugodtabb, jobb, emberibb életet biztosított. Sehol és soha a világon nem élt a városi értelmiséghez és munkássághoz viszonyítva olyan jól a paraszt, a falusi lakosság, mint nálunk a szocializmus utolsó tíz évében”.^[1]

A nyáregyházi Béke TSz majorja 1968-ban. ^[2]
Forrás: Fortepan / Péterffy István

A kommunista establishment természetesen sok mindenben tévedett, hibázott, sőt bűnököt is követett el, de kutatói múltam és személyes tapasztalataim alapján súlyos tévedésnek tartom azt az állítást, miszerint az 1956 utáni nomenklatúrának az lett volna az elsődleges célja, hogy a lehető legtöbb szenvedést és kárt okozza a társadalomnak és minél jobban kiszigerelje, tönkregygye, ellehetetlenítse még a kétkezi dolgozókat is. Már csak jól felfogott érdekükben sem tehették ezt, mert a Rákosi-rendszer tapasztalatai alapján jól tudták, hogy a társadalom bármely nagy csoportjának kiszigerelésével, életfeltételeinek tudatos tönkretételével saját hatalmuk alapjait ássák alá. Természetesen a kommunista eliten belül is voltak olyanok, akik a falu lakóit ravasz, mindenre elszánt, meggyőzhetetlen, makacs és buta „vadparaszt”-nak tartották, akikkel csak erőszakkal lehet elfogadtatni azt, ami a hatalom szerint az ő javukat szolgálja. De nem ez volt a jellemző.

A rendszerváltás után keletkezett írásokban senki, Varga Zsuzsanna sem vitatja, hogy 1959 és 1961 között a tsz-eket erőszakkal hozták létre. Nem ismerek egyetlen olyan nagy tömegeket érintő politikai-társadalmi-gazdasági változást sem, ahol az átalakítást ne kísérte volna valamilyen kényszer. Az erőszak (sokszor annak a legembertelenebb formája) sajnos állandó kísérője a világtörténelemnek. Marxnak igaza van abban, hogy az erőszak a bábája minden régi társadalomnak, amely új társadalommal terhes.

Munka a kávi Haladás TSz-ben 1969 folyamán.

Forrás: Fortepan / Péterffy István

A kényszerítő eszközöknek a skálája azonban nagyon széles, az enyhe pressziótól a genocídiumig terjed. Ő. Kovácsnak hosszú idő óta az a meggyőződése, hogy a parasztokat 1959 és 1961 között a Rákosi-rendszerhez hasonló brutalitással, személyi szabadságuk tömeges korlátozásával, családtagjaik megfélemlítésével és ha másként nem ment, félholtra verésükkel üzték be a közösbé. Állítása szerint az erőszak végig jellemezte az átszervezés egész időszakát, ami a hatalmi elit tudtával, beleegyezésével, sőt hallgatólagos támogatásával az ország úgyszólván minden településén előfordult. Ennek igazolására már az akadémiai doktori disszertációjában és most is a Nagykállóhoz tartozó Rácz tanya lakosainak terrorizálását hozta és hozza fel példaként. Jelzem, hogy az idézett Legfőbb Ügyészségi dokumentumban hibásan szerepel annak a településnek a neve, ahová a tanyasi lakosokat „meggyőzősi” céllal elhurcolták, ugyanis Nagykálló környékén nincs Rudastó, ott Ludastó található. Természetesen nem vitatom, hogy az eset megtörtént és úgy történt meg, ahogyan annak elszenvetői azt jegyzőkönyvbe mondták. Mindig voltak túteljesítők, hatalommal visszaélők, a feladatot túllihogók, szadisták, a cél minden áron való teljesítése érdekében az eszközökben nem válogatók. Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szervezés során az agitátorok durva erőszakot rendre a lakott településtől távol eső tanyavilágban követtek el, ezeken a helyeken feleslegesnek tartották a parasztok hosszadalmas győzködését, mert úgy gondolták, hogy itt nem lesznek tanúk, tettük homályban marad. (Rácz tanya, Jászárokszállási 873 sz. tanya).[2] A népesebb településeken maradtak a nyomásgyakorlás általános jól ismert módszerei: a szervezők kora hajnaltól késő estig a lakásán várják a szőlőbe, padlásra, szomszéd faluba menekülő gazdát, majd amikor nem érkezik meg, közlik a hozzátartozókkal, hogy holnap is jönnek és addig jönnek, amíg a tulajdonos be nem lép. Bevett módszerek közé tartozott az is, hogy a parasztokat naponta többször berángatták a tanácsházára, „megkocsikáztatták”, ha nem engedelmeskedett, elbocsátással, leszereléssel, kirúgással fenyegették rokonaikat, ha azok nem győzik meg felmenőiket arról, hogy lépjenek be a tsz-be. Egyáltalán nem mellékes, hogy ezekkel a módszerekkel a középszintű pártszervezetek egy része nem értett egyet és ennek a felsőbb pártszervezetek felé hangot is adott. A Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnökségét egészen biztosan nem lehet a kommunista rendszer iránt illojalitással vádolni, mégis rendre továbbította a KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya felé a hivatalos és sorállományú katonák hozzátartozóitól érkező, az erőszakos módszerekre utaló jelzéseket, mert szerintük nem ez a párt hivatalos álláspontja a kollektivizálás ügyében.[3]

Talajgyengetés a monori Kossuth TSz-ben.

Forrás: Fortepan / Péterffy István

Talán azt sem lehet a véletlen számlájára írni, hogy a szervezési kampányokat kísérő durva erőszakos megnyilvánulások döntő többsége a tsz-esítés kezdetére, 1959 tavaszára és 1960 elejére esik.[4] A presszió mértéke ugyanis leginkább az ellenállás nagyságrendjétől függ, márpedig a parasztság ellenszegülése az idő előrehaladásával fokozatosan csökkent, aminek számos oka közül a legfontosabbnak azt tartom, hogy a többszöri nekifutás, húzd meg és ereszd meg után az 1950-es évek végére a gazdák többsége feladta a nagyüzemi gazdálkodással kapcsolatos ellenállásának utolsó morzsáját. A falusi lakosság hangulatváltozását jól jellemzi, hogy 1949 februárjában még a „Nemsokára jön már Truman apánk, megrakja minden jóval a tarisznyánk. Szaladni fogsz, kommunista, mint a kutya, mert jön utánad az USA” falfirnak okoztak izgalmat a hatóságoknak, addig 1959 után már az a nóta járta, hogy „Amerika nem győztelek várni, be kellett a, be kellett a tsz-csébe állni.”

Az utolsó átszervezés idején az erőszak mellett mégiscsak kellett néhány vonzó intézkedésnek is lenni, ha a Rákosi-rendszerben alkalmazott brutális kényszerítő eszközök ellenére 1953-ra a mezőgazdasági tsz-ek a szántóterületnek csak alig valamivel több, mint ötödén gazdálkodtak és ez az arány az új szakaszban a szántóterület 12,6%-ára csökkent, majd 1956. december 31-ére 7,2%-ára zuhant, 1959-től viszont 3 télen a kisparaszti gazdaságokat gyakorlatilag teljes egészében felszámolták.

Jól ismertek ezek az engedmények. A tsz-tagok nyugdíjra, családi pótlékra és egy sor egyéb társadalombiztosítási szolgáltatásra lettek jogosultak, ami 1960-tól két és fél év alatt mintegy 1-1,5 Mrd Ft kiadást jelentett a költségvetésnek.[5] A háztájt tagokra és nem családokra mérték, így előfordult, hogy egy-egy família akár két-három holdat is művelhetett ilyen formában. Kormányrendelet kötelezte a tsz-eket földjáradék fizetésére, a termőföldön kívül bevitt értékek ¼-ének a kifizetésére. Az állami felvásárlásnál az egyéniekhez képest magasabb nagyüzemi árat alkalmaztak, engedélyezték a tsz-ek traktorvásárlását, 1964-ben felszámolták a

gépállomásokat és az állami mezőgazdasági nagygépeket eladták a közös gazdaságoknak, a kormány 3004-es rendelete évről évre megszabta a tsz-eknek nyújtható kedvezményeket, növelték a mezőgazdasági gépek importját, hazai termelésből és importból többletműtrágyáról gondoskodtak.

A legfontosabb kérdés azonban véleményem szerint mégiscsak az, hogy az adott geopolitikai szituációban volt-e *alternatívája* a termelőszövetkezeteknek. Maradhatott volna minden a régi, ahol a parasztot békén hagyják, a tsz-t nem erőltetik és a földterület kevesebb, mint ötödén gazdálkodó állami nagyüzemeket az 5-20 holdas kisüzemek tengere veszi körül. Ennek a gazdálkodási módnak a következményeit a lengyel mezőgazdaság példája nyomán jól ismerjük, primitív termelési mód, kevés gép, alacsony termésátlagok, állandó ellátási gondok, lázongó lakosság, rendszeres élelmiszerimport, a falu gyors elöregedése és elnéptelenedése. Adhatott volna a hatalom végtelenül hosszú „gondolkodási időt” a parasztoknak. A föld koncentrációja ebben az esetben is bekövetkezik, de ehhez legalább egy generációnyi időre lett volna szükség. Ez alatt az idő alatt nagyjából az előbbi variációnál felsorolt problémahalmazzal szembesült volna az ország. A nyugat-európai típusú családi farmgazdaság – az áthághatatlan ideológiai korlátokon túl – foglalkoztatottsági és finanszírozási okokból nem jöhetett számba. A magyar szántóterület 1950. évi kerekén 5,5 millió hektárján nagyjából 55 000 száz hektáros farmot lehetett volna kialakítani. A mezőgazdaság köztudottan az egyik legtokeigényesebb termelési ágazat. Ki és miből finanszírozta volna ezeket a gazdaságoknak a kialakítását, felszerelését? És mit lehetett volna kezdeni az így felszabaduló, munka nélkül maradó sok százezer mezőgazdasági munkaerővel? Hasonló nehézségekbe ütközött volna az amerikai típusú, komplex módon gépesített, külterjes gazdálkodást folytató hatalmas méretű gazdaságok létrehozása is. A termőföld szükségszerű koncentrációja, a volt tulajdonosi parasztság bémunkás sorsba való süllyesztése – akár vétel, akár elvétel útján valósul meg a táblák összevonása – még a szövetkezetekhez képest is nagyobb ellenállást váltott volna ki.

A szerzőpáros a mezőgazdaság minden hibáját, hiányosságát az erőszakos kényszerkollektivizálásból, a politikai hatalom parasztelenségéből eredezteti. Szerintük ezért keletkeztek tartós zavarok az élelmiszerellátásban és a mezőgazdaság emiatt nem tudta kielégíteni az ipar nyersanyagigényét, az ország nemzetközi fizetési mérlegének egyensúlya pedig – különösen tőkés relációban – megfelelő árualap hiányában emiatt romlott. (1950 és 1960 között a fejlett tőkés országokba irányuló kivitel fele mezőgazdasági és élelmiszeripari cikk volt.)

Úgy vélik, hogy Magyarország egyik legfontosabb és abszolút korlátos természeti erőforrásának, a termőföldnek bűnös és megengedhetetlen pazarlása, a természetaj kizsigerelése, a mezőgazdaságban bekövetkezett sok baleset, a tsz-tagok alacsony nyugdíja stb. mind az erőszakos kollektivizálás következménye. De állítólag még a Mezőgép Tröszt korszerűtlen gyártástechnológiája és az itt gyártott mezőgépek hibás konstrukciója is az erőszakos kollektivizálásra vezethető vissza.

A termőfölddel valóban pazarlóan bánt az ország, pedig már az 1950-es évek nagy beruházásainak idején is megkövetelték, hogy az építkezésekhez lehetőleg ne a legjobb minőségű termőföldeket vegyék igénybe, ami azonban csak óhaj maradt. Egy évtizeddel később megszületett a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről szóló 1961. évi VI. törvény, amely hatóságai engedélyhez kötötte a termőföldek nem mezőgazdasági célokra történő felhasználását. A természetaj védelmének, termőképessége növelésének pedig külön fejezetet szentelt a törvény. Hallom az ellenvetéseket, volt jó törvény, de ennek passzusait nem sikerült a jogszabály előírásainak és főleg szellemének megfelelően végrehajtani. Ez tény, de ezen a termelőszövetkezetek szétverése után sem sikerült változtatni, sőt! Az ország szántóterülete 1950 és 1990 között 40 év átlagában évi 20,1 ezer hektárral csökkent, 1990 és 2020 között 30 év átlagában pedig ennél is többel, 22,5 ezer hektárral. Ha nem csak a szántót, hanem az összes mezőgazdaságilag hasznosított területet nézzük, akkor még nagyobb a különbség, ugyanis 1950-től 1990-ig évi átlagban 22,6 ezer hektárral, a rendszerváltást követő 30 évben pedig egyenesen évi 51,7 ezer hektárral csökkent az ország mezőgazdasági területe. Ez fájdalmas veszteség, ami néha elkerülhetetlen, mert ellenkező esetben nem lehetne utakat, vasutakat, lakóházakat, ipari üzemeket építeni.

Sokan állítják, hogy a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése katasztrófa közelébe sodorta az ország élelmiszerellátását, amit azzal indokolnak, hogy amíg a Horthy-rendszerben rendre és nagy volumenben exportáltak gabonát, lisztet, húst, baromfit, tojást stb., addig a II. világháború után Magyarország gyakran szorult kenyér-, takarmánygabona- és időnként húsimportra. Ebből a szempontból az átszervezést követő 1963/64-es gazdasági év volt a legkritikusabb, amikor az ország kenyérgabonaszükségletének közel harmadát Észak-Amerikából és több nyugat-európai tőkés országból importált gabonával tudták csak biztosítani, ami 60 millió dollárral rontotta az amúgy is krónikus hiánnyal küszködő tőkés fizetési mérleget. Korábban a gabonaimport legfőbb forrása a Szovjetunió volt, amely 1953-ban és 1957-től 1962-ig minden évben jelentős mennyiségű kenyér- és takarmánygabonát adott el Magyarországnak és a tábor más országainak. 1963-ban azonban ők is behozatalra szorultak, ezért az SZKP KB 1964. február 5-én közölte az MSZMP KB-val, hogy nem adnak el több gabonát, mert tartalékokat akarnak képezni, hogy ne kerüljenek még egyszer olyan kiszolgáltatott helyzetbe, mint 1963-ban, amikor – a jegyrendszer bevezetése nélkül – korlátozni kellett a belső fogyasztást és gabonát voltak kénytelenek vásárolni az USA-tól és más tőkésállamoktól.[6] Hruscsov bukása után az új szovjet vezetés revidálta korábbi álláspontját és újra szállított klíringben gabonát Magyarországnak.

Ahhoz, hogy ezt a kérdést reálisan lehessen megítélni, tudni kell, hogy a két világháború között a magyarországi élelmiszerkivitel nem volt az oroszországihoz hasonló éhségexport, azonban a magyar lakosság teljes értékű állati fehérjékből, cukorból, zöldségből és gyümölcsből messze nem fogyasztott az akkori táplálkozástudományi elvárásoknak megfelelő mennyiségeket. A Magyar Gazdaságkutató Intézet munkatársa, Mártha Zsuzsanna a népszövetségi élelmiszeri normák alapján kimutatta, hogy a lakosság kenyérgabonából, burgonyából és hüvelyesekből 1938-ban többet, ellenben húsból, baromfiból, zsírból, tejből, cukorból, zöldségből és gyümölcsből átlagosan 40%-kal, tojásból pedig egyenesen 60%-kal kevesebbet fogyasztott, mint amit az akkori nemzetközi élelmiszeri normák kívánatosnak tartottak. Matolcsy Máttyás szerint, ha az ország az ajánlott mennyiségben fogyasztott volna az értékeesebb, állati eredetű fehérjékből, akkor exportra ezekből jóformán semmi sem jutott volna. De attól sem szabad eltekinteni, hogy a mezőgazdaságot 1961-ben és különösen 1962-ben aszály sújtotta. Magyarországon nem ritkák a csapadékhiányos évek, de az, hogy két egymást követő évben is súlyos szárazság lépjen fel, az ezt megelőző 62 évben csak kétszer fordult elő. A mezőgazdaság tulajdoni- és gazdálkodási viszonyaiba történő radikális beavatkozás átmenetileg mindig visszavetette a termelést. De a II. világháború utáni gabonaválság legfontosabb okát leginkább abban kell keresni, hogy amíg Magyarországon a két világháború között a vetésterület több mint 41%-án termeltek búzát és rozst, addig ez az arány 1961-70 között 27,4%-ra csökkent. Minden ellenkező híresztelés dacára a búza termésátlaga 1950-től (néhány kiugróan rossz időjárású év kivételével) elérte, vagy legtöbbször meghaladta a két világháború közötti átlaghozamot. A termésátlag 1965-től 1970-ig már minden évben átlépte a 2 tonnát, 1971-től a 3 tonnát, 1977-től (egy év kivételével) a 4 tonnát, majd 1984-től a rendszerváltásig megközelítette, vagy gyakran meg is haladta a hektáronkénti 5 tonnát. Hogy aztán 1992-től (ez a szövetkezeti vagyonnevesítésnek és a tsz-ek politikai okokból történő mesterséges szétverésének az éve) 4 tonnára zuhanjon és aztán 2015-ig egyetlen év, 2004 kivételével egyszer se érje el az 5 tonnás termésátlagot.

Vagyis nem a termésátlagok, hanem a kenyérgabona vetésterületének nagyarányú csökkenése okozta az 1963/64-es nagy gabonaimportot. A komplex gépesítésnek, kemizálásnak, új búzafajtáknak, majd a hibridizációnak köszönhetően a termésátlagok (és nem csak a búzánál, hanem a többi növénynél is) az 1980-as évek végéig látványosan növekedtek. Magyarország búzaimportöréből – a hazai igények magas szintű kielégítésén túl – rendszeres exportórrá lépett előre. A kis hidegháborúként emlegetett szovjet-amerikai konfliktus idején, amikor az USA nem exportált kenyérgabonát a Szovjetunióhoz, a KGST-piacon „kemény” cikknek számító magyar gabonáért cserébe alapvető nyersanyagokat (kőolajat, földgázt, kokszot stb.) szállított Szovjetunióhoz.

Szamon kéri Varga Zsuzsannán, hogy könyvében nem hasznosította a devianciával, neurózissal, a falusi lakosság hátrányos helyzetével foglalkozó pszichológiai és szociológiai kutatások eredményeit. Nem vitás, hogy az olyan erőszakos külső beavatkozás az emberek évszázadok során kialakult mindennapi életébe és gazdálkodási módjába, mint a szövetkezetesítés, hozzájárul az alkoholizmussal, az önértékelési zavarokkal, neurotikus panaszokkal és szorongással, pszichoszomatikus betegséggel küszködő falusi lakosok számának a növekedéséhez. A források furcsa kezelésére utal azonban, hogy a szerzőpáros Juhász Pálnak a Szabolcs-Szatmár megyei Csengersimán folytatott vizsgálatának az interpretálásakor csak a pszichológus által „tsz-neurózisnak” nevezett jelenséget emelik ki, holott Juhász az erőszakos szövetkezetesítésen túl a családi konfliktusoktól az alkoholizmuson át a túlterheltségig, az új kihívásoknak való nem megfelelően beazórlag mintegy fél tuat további tényezőzt sorol fel a neurotikus és szorongással küzdő kiváló okai között. Ez a kutatás is cáfolja a szerzőpárosnak azt az állítást, hogy a kollektivizálás negatív következményeiről a rendszerváltásig nem lehetett beszélni, hiszen Juhász erre vonatkozó írásai 1964-ben és 1970-ben legális folyóiratokban jelentek meg.

A szerzők amiatt is megrójják Varga Zsuzsannát, hogy a bekényszerítették nevében papíron meghagyott javak esetében „tulajdonról” beszél. A tagok a szövetkezetbe bevitt termőföldek később is telekkönyvi tulajdonosai maradtak. Tény, hogy ez kvázi tulajdonnak számított, mert birtokosai nem rendelkezhetek vele, nem adhatták el, nem adhatták bérbe, kilépekör a betagosított táblában lévő „ősi” földjüket természetben nem vihették ki. De hogy mégsem tartották ezt teljesen meddő jószágoknak, az kiderült az 1967. évi földtörvény végrehajtásakor. Ennek a törvénynek az alapján jelképes áron kisajátították a szövetkezeteken kívül álló földtulajdonosok tsz által használt termőföldjeit. A törvény a tsz tagoknak is lehetőséget adott arra, hogy a kívüllálokhoz képest jóval magasabb megváltási áron eladják a tsz használatában lévő birtokukat. Erre azonban csak elvétve került sor, mert a termőföld örökölhető volt és utána a tulajdonosok földjárdékok kaptak. Aki megtartotta a tulajdonát, jól járt, mert a rendszerváltás utáni kárpótlás során a tagok, illetve örököseik a nevükön lévő földjeiket természetben visszakapták.

A recenzensek szerint Varga nem jár el helyesen, amikor a diktatúra legfőbb döntéshozói által ránk hagyott, alapvetően politikai szövegek és gondolkodási horizontok alapján mutat be egy korszakot. A dolognak az a pikantériája, hogy a monográfia bírálói *kivételek nélkül* a „politikai diktatúra legfőbb döntéshozói által ránk hagyott” dokumentumokat (az MSZMP vezető testületeinek, minisztériumoknak, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottságnak stb.) az iratait használják fel argumentációjuk során. A szerzőpáros nagy jelentőséget tulajdonít a mikro történetnek, amivel én egyetértek. De a mikro történet nem olyan, mint a tenger cseppje, amelyben a nagy egész minden lényeges sajátossága megmutatkozik. Az egyének és a társadalom kisebb-nagyobb csoportjai óhatatlanul a történetnek csak egy apró mozzanatait élik meg és helyzetüknél fogva ugyanazt a történetet egészen másként mesélik el. Nyilván másként élte meg a tsz szervezést az agitátor, a

függetlenített pártfunkcionárius, a tsz-elnök, az agrónómus, a brigádvezető és a tag. Sőt, az idő függvényében ugyanezek a személyek ugyanarról a folyamatról másként beszélnek, és ez teljes mértékben érthető. A csepp ebben az esetben csak a tenger felől közelíthető meg, előbb a nagy egészet kell megértenünk, hogy feltárhatók legyenek az egyéni szcenáriók.

A szerzők írásuk címében a források vétőjogára hívják fel a figyelmet. Ezzel kimondatlanul is arra céloznak, hogy egyesek tetszés szerint válogatnak a dokumentumok között, és egyoldalúan csak azokat a részeket idézik, amelyek igazolják álláspontjukat és figyelmen kívül hagyják az ezeket cáfoló tényeket. Ebben az alapvető módszertani hibába azonban a recenzensek is beleestek.

Annak bizonyítására, hogy a kollektivizálással az idős, munkaképtelen tagok nyüggé, tehetetellé váltak a közös gazdaságok számára, ezért időnként törölték őket a tagok sorából, hogy ne kelljen utánuk SZTK-járulékot fizetni, a KSH Baranya megyei igazgatóságának 1959. májusi jelentését hozzák fel bizonyítéknak. Ebben valóban szerepel az, hogy vannak olyan tsz-ek, ahol a tagság nem vállalja a munkaképtelenek ellátását és igyekeznek megszabadulni tőlük. Előfordul, hogy az idős, munkaképtelen tag saját elhatározásából lép ki a tsz-ből, mert a bevitt földje után járó földjárdék olyan kicsi, hogy az SZTK-járulékot sem fedezi, így a szövetkezettől nem kap semmit. De azt már nem idézik, hogy a jelentés szerint ezek a jelenségek – bár előfordulnak – de *nem általánosak*. Ahol tapasztalható az idősékek szembeni méltánytalan elbánás, ennek általában az oka az, hogy az éppen megalakult szövetkezetek a kötelező szociális alapban még nem halmozták fel elegendő forrást. Valójában – olvashatjuk a dokumentumot – az a jellemző, hogy a tsz-be belépett munkaképtelenek sorsa „kevesébb bizonytalan, mint a szövetkezeten kívül állóké. Részükre a termelőszövetkezet általában 800-1600 n. ö. között háztáji területet biztosít, amelyet hozzátartozói segítségével megművelhet, a géppel végezhető munkák esetében a tsz is segíti őket. Mintegy negyedrészüket a termelőszövetkezetek könnyebb munkával is foglalkoztatják, biztosítják részükre a földjárdékot, sőt egyes szövetkezetek (...) alkalmi fuvarral, temetési segéllyel, némi készpénz és kenyérgabona juttatással is segíti megélhetésüket.” Az, hogy a munkaképtelen tagokat a közös gazdaságok többségében tehetetelként kezeljék és kiebroadják a tsz-ből, már csak azért sem volt elképzelhető, mert az esetek döntő többségében az *aktív tagok szülei*ről, *nagyszülei*ről volt szó.

A tsz-tagok nyugdíjbiztosításának a bevezetéséről az MDP KV 1956. július 18-21. ülésén döntöttek. Az erről szóló jogszabály már október 23-a előtt elkészült, a NET azonban csak 1957-ben fogadta el a 65. sz. törvényerejű rendeletet. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok kötelező nyugdíj- és egészségbiztosításának, családi pótlékra való jogosultságának stb. a feltételei a bérből és fizetésből élőkhöz képest hosszú ideig jóval kedvezőtlenebbek voltak, de hangsúlyozott cél volt a két rendszer fokozatos közelítése.[7] Elsősorban nem a nomenklatura paraszttelensége, hanem a szövetkezeti tagság kedvezőtlen korösszetétele volt az oka annak, hogy a tsz-tagok a többi dolgozóhoz képest kezdetben 5 évvel később mehettek nyugdíjba. Ellenkező esetben a kirovó-felosztó nyugdíjrendszer rövid időn belül összeomlott volna.

Minden nyugdíjrendszerben a nyugdíjjogosultsághoz meghatározott szolgálati idővel és befizetett járulékkal kell rendelkezni. A tsz szervezés idején beléptetett idősöknek esélyük sem volt arra, hogy a szükséges szolgálati időt megszerezzék. Az ő problémájuk kezelésére határozott úgy a kormány, hogy 1960. január 1-jétől azok a 70 éven felüli férfiak és 65 éven felüli nők, akik tsz-tagként teljesítették az alapszabályban előírt minimális munkaegységet, de koruk vagy betegségük miatt a szükséges szolgálati időt már nem tudták megszerezni, egységesen havi 260 Ft tsz-járdékot kapjanak. Ez az összeg a korabeli átlagjövedelemmel összevetve is roppant csekély volt, de a postás minden hónapban az idős tagok markába szolgált le a járadékot, ami felett saját maguk rendelkeztek. Ennek a jelentőségét nem lehet alábecsülni. Megélhetésükről egyébként a család gondoskodott, illetve a tsz kimérte számukra a háztáji és megkapták a tagokat illető szociális kedvezményeket, valamint a bevitt földjük után a földjárdékot.

Varga Zsuzsanna nagy jelentőséget tulajdonít a nyugati technológiai transzfernek, amely Magyarországon a mezőgazdasági termelésben idézte elő a legnagyobb változásokat. Ő. Kovácsék szerint az iparszerű termelési rendszerek „kis hányadot” jelentettek és „kiváltságos” helyzetet éltek, ezért ezeknek a sikerével nem lehet jellemezni a korabeli vidéki Magyarország egészét. De vajon tényleg sziget volt-e Bábolna? Elek Judit 1969-es filmjének címét kölcsönözve: „sziget a szárazföldön”?

De hát lehet-e szigetnek tekinteni azokat az iparszerű termelési rendszereket, amelyek néhány év alatt majdnem akkorára terjeszkedtek, mint a környezetük, amelyekből az 1960-as évek közepén kiemelkedtek? Bábolnán az iparszerű tojás- és húscsirke termelési rendszer tömegtermelési igénye kikényszerítette az amerikai kukoricatermelési rendszer meghonosítását. Bábolnát viharos gyorsasággal követte a többi iparszerű kukoricatermelési rendszer: a bajai, a székszárdi, majd – elsőként egy tsz irányításával – a nádudvari. A kukoricánál alkalmazott géprendszerek fölös kapacitását más növények (napraforgó, gabona stb.) termelésénél hasznosították és a rendszereket egy sor egyéb növényre, kertészetre, majd a sertés, a juh és a tejtermelő ágazatokra is kiterjesztették. Ezek a rendszerek egyáltalán nem maradtak elszigetelt zárványok, éppen ellenkezőleg, a kezdeményezőknél a saját termelő tevékenysége mellett egyre fontosabbá vált szervező, rendszert terjesztő, más gazdaságokban meghonosító integrátori szerepe. A rendszerek gyorsan túlnőttek a gesztorgazdaságok keretein, amelyeket ezért külön közös gazdaságokba szerveztek és elválasztották az integrátor mindennapi tevékenységétől.

Az iparszerű termelési rendszerek 1975-ben a nagyüzemi kukoricatermesztés 68%-át, a cukorrépa 44%-át, a napraforgó 49%-át, a burgonya 39%-át integrálták. Az állattenyésztésben a nagyüzemi vágócsirkének 85%-át, a tojástermelésnek 80%-át, a vágósertés termelésnek 29%-át fogták át a termelési rendszerek.[8] Az 1980-as évek közepére pedig az iparszerű termelési rendszerek teljes egészében integráltak az állami gazdaságokat és a termelőszövetkezeteket. Az 1420 mezőgazdasági nagyüzem közül 1401 tagja volt valamelyik termelési rendszernek. A rendszerek a kukoricavetésterület 85, a napraforgó 82, a búza-cukorrépa vetésterület 74%-át foglalták magukban.[9] Ha még azt is megemlíthetjük, hogy rövidesen már a háztájiban és a kistermelésben is Tetra hibrideket, sertéseket neveltek, hibridkukoricát vetettek, akkor nyugodtan mondhatjuk: ez már nem sziget, hanem maga a szárazföld.

Tévednek a szerzők, akik azt állítják, hogy a szövetkezetek gazdálkodására nem, vagy csak alig hatott a rendszerekben részben nyugatról átvett, részben saját maguk által fejlesztett innováció, ezért Bábolnát és a tsz-eket nem lehet „összesomni”. Elég, ha csak egy pillantást vetünk a két legfontosabb hazai szántóföldi növény átlaghozamainak alakulására. A búza átlagtermése az 1951-1960 évek 1,48 tonnájáról 1981-1990-ben 4,76 tonnára, (3,5-szeresre) a kukoricáé pedig 2,19 tonnáról 5,87 tonnára (3,1-szeresre) emelkedett. Mivel ezek *országos átlagok* és a tsz-ek a szántóföld mintegy 60%-án gazdálkodtak, elképzelhetetlen, hogy a szövetkezetek átlaghozamai ne emelkedjenek legalább az országos átlag szintjére. A termelőszövetkezetek eredményei nélkül el sem lehetett volna képzelni azt, hogy Magyarország az 1980-as évek végére az 1 millió hektár fölötti területen kukoricát termelő országok átlagtermése tekintetében az USA mögött Franciaországgal felváltva a 2. vagy 3. helyet foglalja el.

Kifejezetten történelmietlen, ha valaki ma azért bírálja az akkori termelési rendszereket, mert a minőség helyett a mennyiséget favorizálták, működésük energiaigényes és költséges volt és tevékenységükkel terhelték a környezetet. A zárt rendszerű tömegtermelésnek egészen más a megítélése akkor, amikor tartósan kielégítetlen hiány mutatkozik állati fehérjéből, gabonából ahhoz képest, amikor a rendszerekben felhasznált termelési tényezők költsége a korábbi többszörösére emelkedik és egyébként az alapvető élelmiszerekből az igények a telítettséghez közelítő mértékben ki vannak elégítve. Nem hiszem, hogy a mai tömegélelmiszerek élvezeti értéke sokkal magasabb lenne a rendszerekben termeltékéhez képest. Aki pedig a régi minőségre vágyik, az ültessen koltózt, neveljen kukoricadarán csirkét, védje meg a csibéket héjától, rágcsálóktól és várjon 4 hónapig, amíg azok elérik a vágósúlyt.

Bábolnát és a Rábát sokan azért tekintik zárványnak, a politika által privilegizált helyzetbe hozott vállalatnak, mert Burgert Róbert és Horváth Ede KB tagok voltak. A KB tagság természetesen nem hátrány a nagyvállalat lehetőségeinek szempontjából, sőt. De egy vállalat sikeres gazdálkodását nem lehet kizárólag azzal magyarázni, hogy a vezetője felső szintű pártstílusú ember volt.

Horváth Edét 1962-ben megrovás, majd 1965-ben szigorú megrovás pártbüntetésben részesítette a PB. Ezek után 1966-ban kihagyták a Központi Bizottságból, ahová csak 1970-ben került vissza. Ennek ellenére a Rába Magyar Vagon- és Gépgyár ebben az időszakban jutott addigi történetének legnagyobb volumenű állami (zömmel vissza nem térítendő) beruházási lehetőséghez. Ebben az időszakban dőlt el, hogy a nagyszorozatú közúti járműmotorokat a Csepel Autógyár helyett Győrött fogják gyártani, mégpedig nem a magyar konstrukciót, hanem licenc alapján a nyugat-német MAN motort. Történt ez annak ellenére, hogy Horváth Ede és politikai ellenfele, Lombos Ferenc megyei párttitkár ebben a ciklusban kimaradt a KB-ból, ellenben a Csepel Autógyárnak nagyon befolyásos patrónusa akadt Cservenka Ferencné, a Pest Megyei Pártbizottság első titkára személyében, aki minden lehetséges módon lobbizott a szigethalmi gyár érdekében.

Badarság lenne azt állítani, hogy a KB-tagság nem jelentett kézzelfogható előnyöket annak az intézménynek, amelynek vezetője tagja volt a testületnek. De önmagában ez a tény még nem jelentett garanciát arra, hogy az általa vezetett nagyvállalat valóban jól és eredményesen gazdálkodjon. Egy sor emblemikus nagyvállalat (Ganz-Mávag, Csepel Vas- és Fémművek, Lenin Kohászati Művek, BHG, Nógrádi Szénbányászati Tröszt stb.) a nagyvonalú állami támogatás ellenére már az 1970-es évek elején válságos helyzetbe került, sokkal korábban, mint ahogyan a szocializmus megbukott Magyarországon, pedig első számú vezetője, vagy vállalati pártbizottságának első titkára a KB-tagja volt. Általában nem azért lett eredményes egy vállalat, mert vezetője tagja lett a KB-nak, hanem inkább fordítva: azoknak az intézményeknek, nagyvállalatoknak az igazgatóját választották be a KB-ba, amelyek jól dolgoztak, illetve sikeresen valósították meg egy adott időszakban fontosnak tartott célkitűzéseket.

A szerzőpáros szerint a kommunizmus programjának és propagandájának „egyik legfontosabb ígérete az emberi kézierőt leváltó tömeges gépesítés” volt. Vajon ez az ígéret tényleg megmaradt a propaganda szintjén?

Magyarországon 1945 előtt a mezőgazdasági munkák 6%-át végezték géppel, a többit emberi és állati izomerővel. A II. világháború előtt a legfontosabb mezőgazdasági munkák közül gyakorlatilag csak a cséplést gépesítették teljesen. Az alapvető talajmunkák (szántás, vetés, boronálás) gépesítése terén szerény előrelépés történt. Elsősorban a nagybirtokon található mintegy 2000 traktor, illetve néhány száz gőzeke végzett szántást. A traktorok és cséplőgépek túlnyomó többsége olyan – földdel sokszor egyáltalán nem rendelkező – tulajdonosok kezén volt, akik a cséplés mellett erőgéppükkel szántást nemigen vállaltak. Az egyéb

mezőgazdasági munkák (vetés, kaszálás, aratás, kapálás) terén elvélte fordult elő gépi munka, az állattenyésztésben pedig a takarmányelőkészítés kivételével egyáltalán nem. Ennek többek között az volt az oka, hogy Magyarország traktorállományának közel 100%-a vaskerekes, hidraulikával nem rendelkező, csupán munkagépek vontatására és állómunkára (cséplőgépek hajtására ill. szivattyúk működtetésére) alkalmas erőgépekből állt.

Azért a nehéz mezőgazdasági fizikai munkák gépekkel történő helyettesítése nem volt a hatalom üres ígérete. Az alapvető talajmunkák terén már az 1950-es években lényeges előrelépés történt. Ennek eredményeként 1956-ban a termelőszövetkezetekben a mélyszántás 74,5%-át, 1957-ben 77,9%-át már géppel végezték. (Az állami gazdaságokban a helyzet ezen a téren jobb, a kisüzemekben lényegesen rosszabb volt.) Az 1960-as években – sok kísérlet és buktató után – sikerült a leggyőtrőbb nyári munkát, az aratást gépesíteni, de a gépi aratás kiegészítő műveleteinek (szalmagyűjtés, bálázás, tarlóhántás, a gabonaszáritás, tisztítás, tárolás stb.) mechanizálására még jó néhány évet kellett várni. Az állami gazdaságokban 1957-ben gyakorlatilag teljes egészében, a tsz-ekben pedig zömmel már géppel, a termelőszövetkezeti csoportokban és az egyéni gazdaságokban viszont továbbra is lényegében kézzel arattak. 1954-től jelentős számú gumikerekes, univerzális traktort importált az ország, majd elkészültek a magyar univerzális traktorok mintapéldányai, és hamarosan beindult ezek sorozatgyártása is. Ezekkel sikerült a szállítást, a gépi kapálást, majd a kukorica törését, még később pedig a kombájnokra szerelt adapterek révén a kukorica betakarítását gépesíteni. A vegyszeres gyomirtás meghonosításával megszűnt a kukorica (később a többi kapásnövény) kapálása. A cukorrépa, burgonya gépi szedésével nem csak egy sor nehéz fizikai munkától szabadították meg az embereket, hanem csökkentették a sokáig legnagyobb mezőgazdasági munkacsúcsnak számító őszi mezőgazdasági munkák kézi munkaerő iránti igényét is. Sikerült a szerves- és műtrágyaszórást, a fejest, a takarmányelőkészítést is gépesíteni. Az újonnan épített istállókat vízvezetékkel, gépi trágyahúzóval, fejőgépekkel látták el, és az állattenyésztés mellett megindult a zöldség- és gyümölcsstermesztés gépesítése is.

Csikós Gábor és Ö. Kovács József egyetért Varga Zsuzsanna megállapításával, miszerint a termelőszövetkezetekben a gépesítés az 1960-as évek elején elégtelen volt, ami magától értetődő, hiszen a termelőszövetkezetek 1956 nyaráig mezőgazdasági nagygépeket még akkor sem vásárolhattak, ha ezt az anyagi forrásaik esetleg lehetővé tették volna. A termelőszövetkezetek gépi munkáit – rendkívül sok kifogás és vita, nem utolsósorban magas költségek mellett – a gépállomások végezték. Az MDP KV 1956 nyarán tette lehetővé, hogy a tsz-ek univerzális traktorokat vásárolhassanak. Az állami nagygépponopólium néhány év alatt teljesen megszűnt. 1964-ben a gépállomásokot gépjárműtökné szervezték át és gépállományukat – néhány speciális erőgép kivételével – eladták a termelőszövetkezeteknek.

A recenzensek hiányolják, hogy Varga nem ír arról, hogy a termelőszövetkezeti géppark döntő többsége a magángéptulajdonosoktól rekvirált, a hatvanas években már nagyon leromlott állapotú erőgépekből állt. Ez az állítás azonban nem igaz. 1942-ben 10 544 traktor volt a mai ország területén, 1959-ben 32 111, vagyis a tsz-esítés megkezdésekor már jóval több (zömmel importált, illetve idehaza újonnan gyártott) erőgép volt a gépállomások, állami gazdaságok és termelőszövetkezetek tulajdonában, mint amennyi a háború előtt Magyarországon működött. Előbbiek egy része a harcok során tönkrement, a nagybirtok nagygéppálmányát a földművesszövetkezetek vették át, magánosok pedig 1945 után traktorokat nem vásárolhattak, ezért az 1950-es évek elején magántulajdonban legfeljebb 7-8 000 db traktor lehetett. Ezeket 1952-re teljes egészében kisajátították, egy részük az állami gazdaságokba, nagyobb részük a gépállomásokra került. Ez utóbbiak közül vásárolhattak 1956 után a tsz-ek, amelyek 1958-ban 1257 traktorral rendelkeztek, de ezeknek a 62%-a univerzális volt, amivel a magyar mezőgazdaság 1945 előtt lényegében nem rendelkezett. 1964-ben a tsz-ekben (jórészt azért, mert megkezdődött a gépállomási hálózat felszámolása) már 34.504 db, zömmében gumikerekes, univerzális traktor dolgozott, ebből 3000 db volt vaskerekes, de mivel ezt a típust a magyar gépipar 1953 után még évekig gyártotta, ezért ezeknek az egy része sem tartozott a magánosoktól konfiskált traktorok közé.

A szerzőpáros ismerteti egy olyan kormányelőterjesztést, amely a magyar mezőgépipar elavult gyártástechnológiájáról és az előállított mezőgépek gyenge minőségéről szól. A részletes előterjesztés 1974 novemberében készült. A szerzők a hosszas elavultumból csak annyit emelnek ki, hogy a Mezőgépipar gyártásában a gyártástechnológia rossz, ami nem biztosítja a megfelelő minőséget, az igényeket magas műszaki színvonalon kielégítő mezőgépek gazdaságos gyártását.

Ezzel a dokumentummal azt kívánják bizonyítani, hogy a tsz-ek helyzete a gépesítés terén a bőkezű állami támogatás ellenére a 70-es évek közepére sem javult. A gond ezzel kapcsolatban az, hogy a mezőgazdaság gépesítésének két döntő elemét, a különféle teljesítményű erőgépekből álló traktorlépcsőt és az arató-cséplőgépeket idehaza a magyar mezőgépipar ekkor már *nem gyártotta*, ezeket a géprendszereket elsősorban a Szovjetunióból, illetve a többi szocialista országból, kis részben tőkés országokból importálta Magyarország. Ha tehát a magyar mezőgazdaság gépesítésének döntő elemét jelentő traktorokkal és kombájnnal baj volt, akkor azért a környező szocialista országok mezőgazdasági gépgyártását kell pellengérré állítani. Az egykori megyei gépjávitó állomásokból létrehozott Mezőgépi munkagépeket, traktortököcsit, szerves- és műtrágyaszórákat, és Ikarusnak autóbuszvázaikat stb. gyártott, majd néhány évvel később külföldi mezőgazdasági gépjárművel létrejött kooperációs szerződés keretében adaptereket és kardánokat kezdett el gyártani.

Nehéz értelmezni, hogy a hazai állami mezőgazdasági gépgyártás műszaki színvonala hogyan függ össze az erőszakos kolhozosítással. Nem lehet a Mezőgépipar tevékenységét – és főleg a magyar mezőgazdaság *gépesíthetőségének a műszaki színvonalát* – ezzel az egyetlen, kiragadott dokumentummal minősíteni. A szerzőpáros meg sem említi, hogy 1970-től az iparszerű termelési rendszerekben már megjelentek a modern amerikai nehézturaktorok, amelyekből 1970-től 1977-ig 248 db IH és 579 db John Deer traktort importált a magyar mezőgazdaság a hozzávaló munkagépekkel együtt. Szó sem esik a Rábának az amerikai Steiger traktorgyártóval aláírt kooperációs megállapodásáról, amelynek keretében Győrött megkezdtek a Cougar II. típusú nehézturaktorok gyártását. Az első 5 db 245 LE-s Rába-Steiger 1974-ben gördült ki a gyártócsarnokból. A Rába ezekből a termelési rendszerek számára kifejlesztett nagyteljesítményű traktorokból (az 1977-ben megkezdett 180 LE-s univerzális Rába traktorokkal együtt) 1977-ig 1500 darabot készített. Időközben a szovjet Kirovec traktorgyár is megkezdte a 160 és 210 LE-s nehéz traktorainak magyarországi szállítását, amelyekből 1974-től 1977-ig 1004 db-ot vásároltak a magyar mezőgazdasági nagyüzemek.

És ezek a korszerű mezőgazdasági erő- és munkagépek, kombájnok *megjelentek a termelőszövetkezetekben* is. A termelési rendszerhez csatlakozó közös gazdaságok ugyanis komplett rendszereket kaptak a gesztortól, erő- és munkagépeket, kombájnokokat, szaktanácsadást és a termelési eljárás részletes leírását.

Talán arról is szólni kellett volna, hogy a Rába az általa gyártott nehézturaktorokhoz megvásárolta az IH korszerű munkagépeinek a licencét és Szombathelyen, valamint a lényegében csödbe ment Vörös Csillag Traktorgyár után az ugyancsak a győri gyárhoz csatolt Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyárban nagy sorozatban gyártani kezdte a kiváló minőségű amerikai vetőgépeket, ekéket, tárcsás boronákat, valamint – főleg szovjet exportra – a kisállattartó berendezéseket. [10]

A könyv bírálói az átszervezésnél alkalmazott kényszernek tulajdonítják azt is, hogy a szövetkezetben az egykori gazdák *megtanultak rosszul dolgozni*. A közös gazdaságokban megtermelt jövedelmet hosszú ideig munkaegység alapján osztották szét, ami valóban nem ösztönözte a több, s főleg a jobb minőségű munkára, mert értéke csak a gazdasági év végén derült ki, ezért a tagokat közvetlenül a minél magasabb munkaegység elérésében tette érdekeltté, amely mögött gyakran nem állt valós teljesítmény. A szövetkezetekben divott az egyenlődsi, a jövedelem kicsi és bizonytalan volt, készpénzát a tagok alig látták. Emiatt a munkafegyelem csapnivaló volt, aki tehette elhagyta a tsz-t és a falut.

De tényleg elfelejtettek a tsz-tagok jól dolgozni? A *háztájiban* is? Amely a tagok szorgalmának a színterévé vált és azonnal túlnőtt a neki tulajdonított korlátozott szerepkörön. Hosszú ideig innen származott a tsz tagság jövedelmének közel a fele, időnként nagyobb része. Gyorsan személt hunytak afelett, hogy a háztáji gazdaságok állatállománya helyenként lényegesen meghaladta a tsz-alapszabályzatban rögzített előírásokat. Történt ez többek között azért, mert a csoportok többségében induláskor hiányoztak a közös istállók, ezért az igás és a háztáji kereteit meghaladó használatokat hosszabb ideig a paraszti portákon kellett hagyni. Tény, hogy az erre vonatkozó rendeletek csak átmeneti időre adtak erre lehetőséget, ám az 1960-as évek közepére az élet túllépett ezen a bürokratikus korláton. De nem felejtettek el a tagok a tsz-ben jól dolgozni azután sem, miután minden tiltás dacára terjedni kezdtek az *egyéni anyagi ösztönzés* módszerei, a részesművelés, a kapásnövények ápolásának tagokra történő kimerése stb. Nádudvaron a tagokat 1953-tól a munkaegységen felül a paraszti portákon kellett hagyni. 15-25%-ával, a burgonya és napraforgó 10-15%-ával, a szőlő és gyümölcs 10-20%-ával premizálták. Borsod megyében a kapások és szalastakarmányok termőterületének 30%-át részesművelés formájában művelték a tagok. A „kapitalistának” nevezett módszereket eleinte tiltották, majd a termelésre gyakorolt jótékony hatása miatt inkább már támogatták. Különösen a fiatalok számára bírt komoly ösztönző erővel a tagoknak év közben fizetett rendszeres készpénzfelőleg, amelyet elsőként 1957-ben Barcson honosított meg.

Varga Zsuzsanna könyvének bírálói szerint nem lehet az agrárlobbi vezérének tartott Fehér Lajos politikai bukásáról beszélni, mivel élete végéig tagja maradt a KB-nak. Véleményem szerint ha valakit 1974-ben miniszterelnök-helyettesi, egy évvel később Politikai Bizottsági tagságától megfosztanak, akkor az Magyarországon súlyos bukásnak minősült, hiába maradt az illető a Központi Bizottság tagja. A recenzenseknek azzal az állításával sem értek egyet, hogy az egyéni önkiszákmányolás „nem volt jellemző a hagyományos paraszti értékrendre”. Újabbban egyre többen idealizálják a hagyományos, kézi és állati izomerőre támaszkodó kisüzemi gazdaságot. Tény, hogy a gazda a maga ura volt, a sajátjában a családja számára termelt. Az önállóság (vagy inkább annak hamis tudata) minden bizonyos örömmel töltötte el, valójában azonban földjének életre szóló rabszolgája maradt, amelynek időnként a családja is áldozatává vált.

Végül nem lehet megkerülni a következő kérdést: azért, mert mindenféle modernizációnak vannak vesztesei, sőt esetenként áldozatai is, mondjunk le a haladásról?

[1] Internetes közlés, 1996. Szerkesztette: Matolcsy György – Sebestyén Tibor

[2] Lásd: Dr. Cseh Géza főlevéltáros dokumentumközlése,
https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/minden_kenyszer_nelkul_valogatás_a_teeszesites_befejezesenek_leveltari [5]

[3] MNL OL M-KS 288. f. 21/1959. 6. ő. e. A HM Politikai Főcsoportfőnökség, 1959. február 23-i levele az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának.

[4] Lásd pl. Kovács Csaba: „Panaszok a kollektivizálás befejező hullámának időszakából: az egyéni és a szövetkezeti gazdálkodás problémáinak sajátosságai” című tanulmányát a *Múltunk* 2013. 3. sz. 207-251. oldalain.

[5] MNL OL OT XIX-A-16. Ajtai Miklós Országos Tervhivatali elnök iratai, 19. d. Az OT Mezőgazdasági Főosztályának 1963. április 16-i feljegyzése Dr. Sággy Vilmos elnökhelyettes részére.

[6] MNL OL M-KS 288. f. 5/328. ő. e. Az SZKP KB 1964. február 5-i levele az MSZMP KB-nak.

[7] Lásd pl. MNL OL M-KS 288. f. 5/384. ő. e. A PB 1966. január 4-én tartott ülése.

[8] MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 687. ő. e. A PB 1976. március 23-i ülése.

[9] Dr. Daubner Katalin: Korszerű termelési rendszerek hazánk mezőgazdaságában. *Egyetemi Szemle*, 1985. 7. évf. 2. sz. 103-118.

[10] MNL OL XIX-L-1-bbb-f. sorozat. A Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettesek és ügyvezető igazgatók iratai, 214. doboz. MNB Kohó- és Gépipari Hitelfőosztály–Mezőgazdasági Hitelfőosztály. Feljegyzés a Rába-Steiger és a Rába 180 tip. traktorok gyártásának és értékesítésének helyzetéről, 1978. június 19.

Címkék:

[reagálás](#) [6]

[vidéktörténet](#) [7]

[kollektivizálás](#) [8]

[mezőgazdaság](#) [9]

[szocializmus](#) [10]

Kiadás: 22. évfolyam (2022) 1. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/hozzaszolas-csikos-gabor-o-kovacs-jozsef-elbeszeles-es-torteneti-magyarazat-magyar-agrarcsoda-es-a>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/hozzaszolas-csikos-gabor-o-kovacs-jozsef-elbeszeles-es-torteneti-magyarazat-magyar-agrarcsoda-es-a>

[2] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_142068.jpg

[3] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_141830.jpg

[4] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_142212.jpg

[5] https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/minden_kenyszer_nelkul_valogatás_a_teeszesites_befejezesenek_leveltari

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/reagalas>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/videktortenet>

[8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kollektivizalas>

[9] <https://www.archivnet.hu/cimkek/mezogazdasag>

[10] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szocializmus>